

Иван Тодоров¹
Калина Дурова²

ГОДИНА XXV, 2016, 4

ИКОНОМИЧЕСКИЯТ РАСТЕЖ НА БЪЛГАРИЯ И НЕГОВИТЕ ДЕТЕРМИНАНТИ

Поставени са две цели: първо, да се изследва икономическия растеж на България в периода на паричния съвет в краткосрочен и дългосрочен времеви разрез; второ, да се идентифицират основните източници на този растеж от страната на търсенето и от страната на предлагането. Систематизирани са емпиричните изследвания върху растежа в България в процеса на преход към пазарна икономика. Анализирани е динамиката на разходната структура на БВП като детерминанта на краткосрочния икономически растеж от страната на търсенето, както и тенденциите в движението на дългосрочните фактори на растежа – норма на спестяване, темп на нарастване на производителността, прираст на населението, заетост и инвестиции. Чрез метода „счетоводство на икономическия растеж“ са идентифицирани основните детерминанти на растежа от страната на предлагането и е определен количествено техният принос за нарастването на реалния БВП. Формулирани са препоръчителни макроикономически политики за преодоляване на проблемите с растежа на българската икономика.
JEL: O47

Въведение

Актуалност на изследвания проблем

Способността на една нация да осигурява подобряващ се стандарт на живот за своите членове зависи до голяма степен от темпа на дългосрочния икономически растеж. В дългосрочен период дори привидно малка разлика в този темп може да доведе до огромни разлики в дохода на средностатистическия гражданин.

България е изправена пред множество проблеми – нужда от структурна трансформация, засилване на конкурентоспособността, изграждане на качествени институции и увеличаване на производителността. За да функционира добре пазарната икономика е нужен не само ефективен частен сектор, но качествени

¹ Иван Тодоров е доктор по финанси, главен асистент в Катедра “Финанси и отчетност“ в Стопански факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград, тел.: 0894-803687, email: ivank.todorov@swu.bg.

² Калина Дурова е докторант по финанси в Катедра “Финанси и отчетност“ в Стопански факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“ – Благоевград, email: kalina_durova@swu.bg.

държавни институции в страната, които да коригират провалите на пазара. Процесът на приватизация спомогна за увеличаване на ефективността в разпределението на ресурсите и за намаляване на дела на публичния сектор в икономиката (Stoilova, 2007; Patonov, 2013).

След период на хиперинфлация и тежка икономическа криза в България беше въведен паричен съвет (ПС) през 1997 г., което се оказа важна стъпка в процеса на интеграция в ЕС. Левът беше фиксиран първо към германската марка, а по-късно – към еврото (1999 г., когато се създава единната европейска валута). Беше установен режим на фиксиран валутен курс, което ограничи значително дискреционната макроикономическа политика. Въвеждането на ПС имаше за цел да възстанови доверието в националната валута и банкова система, да наложи финансова дисциплина и да стабилизира икономиката. До случая с Корпоративна търговска банка, ПС в страната ни функционираше успешно.

Процесът на интеграция на България в ЕС все още не е завършил, а икономиката ѝ не успя да се доближи до икономиките на развитите европейски държави. Необходимо е страната да се справи с редица проблеми, като висока безработица, спадащи инвестиции, стагниращо вътрешно потребление, тенденции на дефлация, отлив на чуждестранен и национален капитал. Икономическият растеж е слаб, въпреки отчетените в годините преди 2009 г. относително високи темпове. Нестабилната политическа и икономическа обстановка са още един фактор, влияещ негативно върху растежа. България е най-бедната страна в ЕС, с най-нисък доход на човек от населението и най-ниска производителност на труда. Тези негативни явления показваха, че преходът към пазарна икономика не успява да помогне на нацията ни да повиши жизнения си стандарт и да намали бедността.

Обект и предмет на изследването

Обект на изследването е дългосрочният икономически растеж в България. Предмет на изследването са детерминантите, тенденциите и проблемите на дългосрочния икономически растеж в България.

Цели и задачи на изследването

Целите на изследването са постигнати чрез изпълнението на следните задачи:

- теоретично характеризиране на икономическия растеж и неговите детерминанти (точка първа);
- систематизиране на емпиричните изследвания върху икономическия растеж в България в процеса на преход към пазарна икономика (точка втора);
- проучване на динамиката на прираста на реалния БВП при верижна и при постоянна база (точка трета);

- анализиране на динамиката на разходната структура на БВП като детерминанта на краткосрочния икономически растеж от страната на търсенето (точка четвърта);
- изследване на тенденциите в движението на дългосрочните фактори на растежа - норма на спестяване, темп на нарастване на производителността, прираст на населението, заетост и инвестиции (точка пета);
- идентифициране на основните детерминанти на растежа от страната на предлагането и количествено определяне на техния принос за нарастването на реалния БВП чрез метода „счетоводство на икономическия растеж“ (точка шеста);
- формулиране на адекватни макроикономически политики за преодоляване на проблемите с растежа на българската икономика (точка седма).

Методи на изследване

Използвани са методите наблюдение, сравнителен анализ, систематизиране, теоретично обобщаване, счетоводство на икономическия растеж и формулиране на макроикономически политики за стимулиране на дългосрочния икономически растеж.

1. Кратка теоретична характеристика на икономическия растеж и неговите детерминанти

Икономическият растеж може да се дефинира като нарастване на съвкупния реален продукт (доход) или като нарастване на реалния продукт (доход) на глава от населението. Растежът намалява бремето на оскъдността и осигурява нарастване на съвкупния продукт, което може да бъде използвано за разрешаването на национални и международни социално-икономически проблеми.

Факторите на предлагането, влияещи върху икономическия растеж, са:

- 1) Количеството и качеството на природните ресурси на нацията;
- 2) Количеството и качеството на нейните човешки ресурси;
- 3) Капиталовите и запаси;
- 4) Технологии.

Съществуват още два фактора, които са от основно значение за това, дали икономиката ще реализира потенциала си за растеж – достатъчно ниво на съвкупното търсене и ефективност на разпределението на ресурсите.

Принципът за намаляващата възвръщаемост ограничава възможностите за растеж, когато един или повече производствени ресурси имат фиксирано количество. Този принцип гласи, че при определено технологично равнище прибавянето на допълнителни единици от един производствен фактор (труд) към фиксирани

количества от другите фактори (земя и капитал) в крайна сметка ще доведе до намаляване на съвкупния продукт на един зает или с други думи, до намаляване на производителността на труда. Томас Малтус използва закона за намаляващата възвръщаемост, за да обясни широко разпространената бедност, която съществува по негово време. По-точно, той твърди, че бързият растеж на населението, комбиниран с намаляваща възвръщаемост на селскостопанското производство, ще задържа реалния доход на глава от населението близо до равнището на оцеляване (екзистенц минимума).

Технологичният прогрес, нарастването на капиталовите запаси и подобряването на качеството на труда и мениджмънта повишават производителността на труда и неутрализират действието на закона за намаляващата възвръщаемост. Намаляването на ръста на производителността на труда може да причини забавяне в темпа на растеж на жизнения стандарт и да доведе до инфлация.

Нарастване на продуктивния потенциал може да се постигне само ако съвкупното търсене нараства с подходящ темп. Моделите на растежа подчертават възможностите на нетните инвестиции да повишават производствения капацитет и доказват, че темпът на растеж на икономиката при пълна заетост може да се изчисли като частно между средната склонност към спестяване и съотношението капитал-съвкупен продукт. Средната склонност към спестяване и темпът на икономически растеж са в права връзка помежду си, а връзката между съотношението капитал-съвкупен продукт и темпа на растеж е обратна. Осъществяването на потенциала за растеж на икономиката изисква подходящо ефективно разпределение на ресурсите.

Компютърните модели на Римския клуб предвиждат срив на икономическия растеж в резултат на несъответствието между темповете на нарастване на населението и производството и ограниченията, налагани върху това нарастване от оскъдните природни ресурси и замърсяването на околната среда. Членовете на Римския клуб препоръчват политики на нулев растеж на икономиката и населението, за да се избегне рязък спад в жизненото равнище в дългосрочен период.

Критиките срещу моделите на Римския клуб са в следните посоки:

- 1) Те се базират върху нереалистични допускания;
- 2) Не успяват в достатъчна степен да отчетат ефекта на технологичния прогрес, който спомага за преодоляване на оскъдността на ресурсите;
- 3) Пренебрегват ролята на механизми като ценовата система и промените в човешкото поведение.

Икономическият растеж е главният източник за подобряване на стандарта на живот във времето. В дългосрочен период дори малки разлики в темповете на растеж могат да окажат огромен ефект върху стандарта на живот в отделните държави.

Счетоводството на икономическия растеж представлява метод за разчленяване на растежа на съвкупния продукт на части, произтичащи от растежа на капиталовите запаси, на трудовите ресурси и ръста на производителността. Тези три фактора допринасят за дългосрочния икономически растеж във всяка държава.

Моделът на Солоу изследва взаимосвързката между растежа, спестяванията и натрупването на капитал във времето. Той предсказва, че в отсъствието на нарастване на производителността икономиката ще достигне стационарно състояние, при което съвкупното производство, потреблението и капитала на един зает са константи. Според този модел, всяко едно от следните условия води до по-високи съвкупен продукт, потребление и капитал на един зает в дългосрочен план – нарастване на нормата на спестяване, спад на темпа на растеж на населението и ръст на производителността.

Ендогенната теория на растежа се опитва да обясни, а не приема за даденост, ръста на производителността в икономиката. Един елемент на този подход подчертава образуването на човешки капитал, вкл. придобиването на умения и квалификация от работещите. Втори елемент се фокусира върху изследователската и развойната дейност на фирмите. Теоретиците на ендогенния растеж твърдят, че тъй като растежът на капитала и съвкупния продукт предизвиква нарастването на човешкия капитал и иновациите, пределната производителност на капитала за цялата икономика може да не намалява. Изводът от тази теория е, че нормата на спестяване може да влияе върху дългосрочния темп на икономическия растеж.

Правителствените политики за повишаване на дългосрочния жизнен стандарт включват увеличаване на нормата на спестяване и на производителността. Възможни начини за подобряване на производителността са инвестирането в публичен капитал (инфраструктура), стимулирането на създаването на човешки капитал и разрастването на изследователската и развойната дейност.

2. Преглед на емпиричните изследвания върху икономическия растеж в България в процеса на преход към пазарна икономика

В специализираната литература съществуват емпирични изследвания върху икономическия растеж на България в процеса на преход към пазарно стопанство и неговите детерминанти. Сред тях могат да бъдат открити по азбучен ред:

1. Ганев, К. (2005). Измерване на общата факторна производителност: счетоводство на икономическия растеж за България. – Дискусийни материали на БНБ, ДР/48/2005.
2. Минасян, Г. (2008). Финансово програмиране. С.: Класика и стил.
3. Минасян, Г. (2010). Проектиране на макроикономическите пропорции. С.: ГорексПрес.
4. Пиримова, В. (2001). Растеж, цикличност, конюнктура. С.: Университетско издателство "Стопанство".
5. Пиримова, В. (2014). Цикличност в икономиката: форми, източници, механизми. С.: Издателски комплекс УНСС.

6. Ралева, С. (2013). Инфлация и икономически растеж: теория, методология, емпирика. С.: Издателски комплекс УНСС.
7. Статов, Ст. (2009). Финансово развитие и икономически растеж. С.: Университетско издателство "Стопанство".
8. Тодоров, Ив. (2015). Два подхода за оценка на агрегираната производствена функция на България. – Икономически изследвания, N 4, с. 67-81.

Първите три изследвания (Ганев, 2005; Минасян, 2008, 2010) и шестото изследване (Ралева, 2013) прилагат методологията "счетоводство на икономическия растеж", базираща се на двуфакторна производствена функция на Коб Дъглас. Освен общите черти, в методологията на тези изследвания са налице определени различия:

- Прирастът на капиталовите запаси при К. Ганев (2005) е оценен по метода на постоянната инвентаризация, а при Минасян (2008 и 2010) и Ралева (2013) – по метода на постоянното съотношение "капиталови запаси/БВП";
- Минасян (2008, 2010) използва стойност на съотношението "капиталови запаси/БВП" 2.5, а Ралева (2013) – 2.3;
- За измерването на заетостта Минасян (2008, 2010) и Ганев (2005) използват броя на заетите лица, а Ралева (2013) – броя отработени човекочасове в икономиката.
- При оценката на коефициентите за еластичност, Минасян (2008, 2010) използва разходната структура на БВП, а Ганев (2005) и Ралева (2013) – доходната структура на БВП.

Първите три изследвания (Ганев, 2005; Минасян, 2008, 2010), шестото изследване (Ралева, 2013) и осмото изследване (Тодоров, 2015) достигат до сходни заключения:

- Общата факторна производителност и промените в капиталовите запаси са основните детерминанти на икономическия растеж в България от страната на предлагането;
- Промените в заетостта имат слаб негативен ефект върху растежа, който се компенсира от влиянието на общата факторна производителност и промените в капиталовите запаси.

Четвъртото изследване (Пиримова, 2001) прилага ранните класически модели на А. Смит, Д. Рикардо, К. Виксел и Г. Фелдман, както и базов кейнсиански модел за анализ на икономическия растеж в България в процеса на преход към пазарно стопанство. Това изследване потвърждава извода за неравновесния характер на растежа на България при прехода към пазарна икономика. Това предполага усилията на макроикономическото управление да бъдат насочени не към постигане на балансиран пропорционален растеж, а към съкращаване на големите амплитуди в темповете на растежа по години.

Петото изследване (Пиримова, 2014) набляга повече върху анализа на икономическия цикъл и неговите особености, отколкото върху икономическия растеж. За разлика от останалите изследвания, които възприемат допускането за затворена икономика, в

изследването на Пиримова (2014) се набляга върху отворения характер на българската икономика и зависимостта ѝ от световните и регионални тенденции. Резултатите от изследването на Пиримова (2014) показват, че за относително изглаждане на икономическата динамика са необходими въздействия едновременно върху реалния и финансовия сектор, за стимулиране на дългосрочните направления на икономическия растеж и общи стратегии за икономическото развитие на ЕС.

Седмото изследване (Статев, 2009) набляга на ролята на финансовия сектор за икономическия растеж на България. Това изследване е важно, тъй като основен проблем на българската икономика е трансформирането на спестяванията в инвестиции. Статев използва сложна методология и достига до препоръки за подобряване на ефективността на финансовия сектор у нас и за повишаване на положителното му въздействие върху растежа.

Осмото изследване (Тодоров, 2015) съчетава иконометричен подход (метода на най-малките квадрати) и равновесен подход (счетоводството на икономическия растеж) за оценка на еластичностите в производствената функция и за идентифициране на приноса на основните фактори от страната на предлагането към икономическия растеж в България в периода на паричния съвет. Подобно на Минасян (2008 и 2010) и Ралева (2013) Тодоров (2015) използва метода на постоянното съотношение "капиталови запаси/БВП" за изчисляване на прираста на капиталовите запаси. В изследването на Тодоров (2015) заетостта е измерена чрез броя на зетите лица в икономиката, както и при Минасян (2008 и 2010) и Ганев (2005).

3. Икономически растеж на България в периода на паричния съвет в краткосрочен и дългосрочен времеви разрез

Динамиката на съвкупното производство може да се разгледа в два времеви разреза – краткосрочен и дългосрочен. Краткосрочната динамика се изчислява при верижна (плаваща) база, т.е. спрямо предходната година, а дългосрочната – при постоянна база, като за базова година обикновено се приема първата година на разглеждания период. Краткосрочната динамика на реалния БВП на България е показана на фиг. 1, а дългосрочната – на фиг. 2.

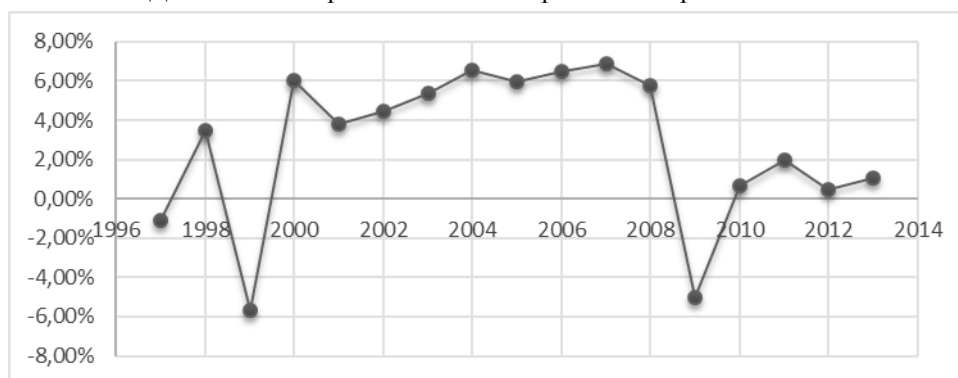
Краткосрочните темпове на прираст на реалното съвкупно производство в България през периода 1997-2013 г. се характеризират с ясно изразена неравномерност и редуване на отрицателни и положителни темпове. Този период може да се раздели на три подпериода в зависимост от стабилността и величината на темповете на прираст на реалния БВП.

През първия подпериод 1996-1999 г. доминират отрицателните темпове на изменение на реалния БВП. Този подпериод се характеризира с нестабилност и честа смяна на посоката и темпа на изменение на съвкупния продукт. През втория подпериод 2000–2008 г. се регистрират устойчиви и високи темпове на растеж на съвкупното производство. Третият подпериод 2009-2013 г. започва със срив на реалния БВП през 2009 г., последван от години на бавно и мъчително възстановяване. Спадът на

съвкупното производство през 2009 г. се дължи на световната финансова и икономическа криза, която оказва неблагоприятно шоково въздействие върху българската икономика. Големият спад на реалният БВП е показателен за силата на въздействие на този екзогенен фактор, който в известен смисъл дори предопределя поведението на вътрешното производство. Той е индикатор и за това, че ефектите от световната криза се разпростират във времето, като динамиката на вътрешното производство зависи от нейното ограничаване или задълбочаване. Затова следващите положителни темпове след 2010 г. не бива да се тълкуват прибързано като знак за трайно преобръщане на посоката на изменение на реалния БВП.

Фигура 1

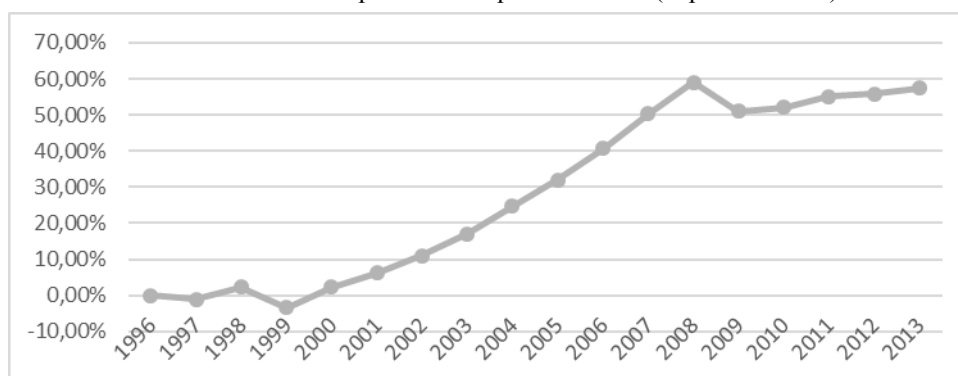
Динамика на верижния темп на нарастване на реалния БВП

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Фигура 2

Базисен темп на нарастване на реалния БВП (спрямо 1996 г.)

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

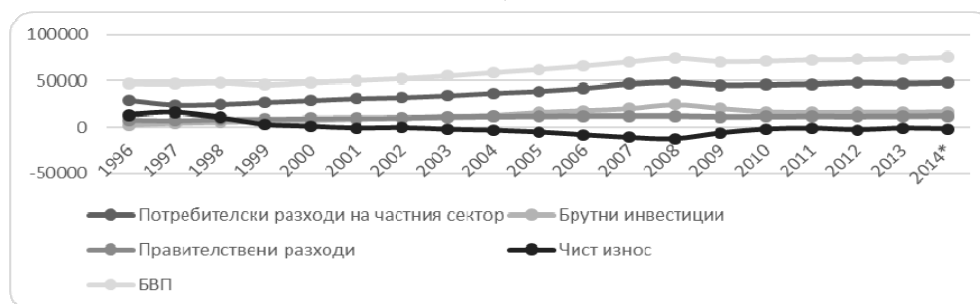
Дългосрочната динамика на реалния БВП (при постоянна база 1996 г.) за целия период е възходяща. Максималното равнище на съвкупното производство е достигнато през 2008 г. – нарастване от 59% спрямо 1996 г. Това нарастване е резултат от стабилните и високи темпове на растеж в годините преди глобалната криза. След срив от близо 8% през 2009 г. спрямо 2008 г. при база 1996 г., темповете на нарастване на БВП остават ниски, но стабилни до 2013 г. За размера на срива от 2009 г. е показателен фактът, че до края на 2013 г. реалния БВП на България все още не успява да достигне най-високото си предкризисно равнище от 2008 г.

4. Динамиката на компонентите на съвкупното търсене като детерминанта на краткосрочния икономически растеж

Разходната структура на БВП показва елементите на съвкупните разходи (съвкупното търсене). Нейната динамика има значение главно за темповете на краткосрочния икономически растеж.

Фигура 3

Разходна структура на реалния БВП в абсолютно изражение (млн. лв.), по съпоставими цени на 2010 г.

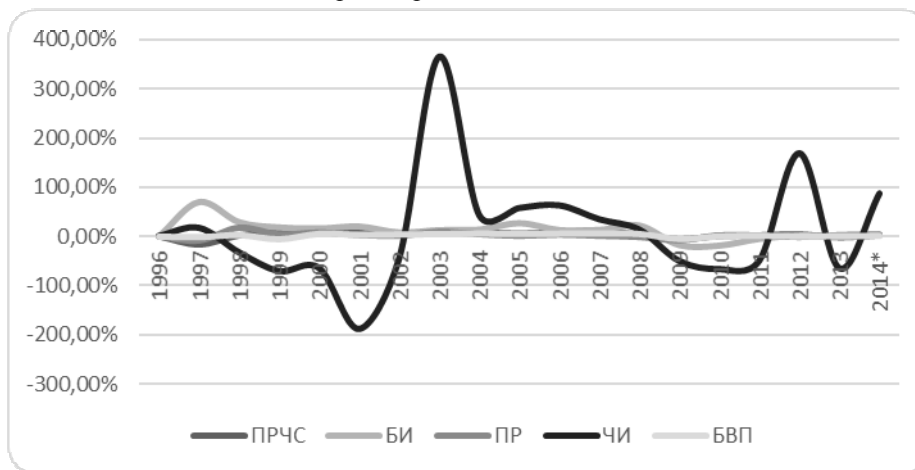

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

В абсолютно изражение всеки от компонентите на съвкупното търсене за периода 1996-2014 г. има своя специфична динамика. Моделите на изменение на потребителските разходи на частния сектор и на брутните инвестиции наподобяват този на БВП, което показва, че потребителските разходи на частния сектор и брутните инвестиции са основните детерминанти на растежа от страната на търсенето за периода 1996-2014 г. Правителствените разходи са относително стабилни, а най-нестабилен е чистият износ, който е отрицателен в периоди на подем и положителен в периоди на криза.

Фигура 4

Темпове на изменение на компонентите на разходната структура на реалния БВП спрямо предходната година

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Динамиката на темповете на изменение на разходните компоненти на БВП (вж. фиг. 4) показва, че основната детерминанта на икономическия растеж от страната на търсенето по време на криза е чистият износ, а по време на подем – потреблението и инвестициите. През периода 2010-2014 г. слабият икономически растеж на България се дължи основно на положителния чист износ. Главната причина за нарастването на износа през последните години е експортът на изделия с ниска добавена стойност и ниска степен на обработка (предимно суровини и материали). България не може да разчита на подобен модел на експортно ориентиран растеж, тъй като той не би издържал в средносрочен и дългосрочен период поради ограничената суровинна база на икономиката.

За периода 1996-2014 г. най-големият компонент на разходната структура на БВП са потребителските разходи на частния сектор. Средната им стойност за периода е 61% от БВП, а стандартното им отклонение е 4% от БВП, като тези стойности кореспондират със стойностите на развитите икономики.

Средният дял на правителствените разходи в БВП е 17%, а стандартното отклонение е 2%. Правителствените разходи са най-стабилният компонент от разходната структура на БВП. Правителството се придържа към политика на устойчив дял на държавните разходи в БВП и не използва дискреционно и антициклично фискалната политика като инструмент на макроикономическото управление.

Брутните инвестиции са с решаваща роля за нарастването на реалния БВП през 1998, 2005 и 2008 г., като ефектът от по-високите инвестиции превишава ефекта от отрицателното външнотърговско салдо. Средната им стойност за разглеждания период е 20% от БВП, а стандартното им отклонение – 7%.

Фигура 5

Разходна структура на реалния БВП в относително изражение (като процент от БВП)

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Нетният износ и неговите положителни стойности през периода 1996-2000 г. е компенсиран от по нататъшните му отрицателни стойности, които се наблюдават и до 2014 г. Средната стойност на чистия износ за периода 1996-2013 г. е 0, което е в съзвучие с теоретичните постулати, че в дългосрочен период чистият износ клони към 0. Стандартното отклонение на последния е 13% от БВП, което го прави най-нестабилния компонент на разходната структура на БВП през разглеждания период.

5. Динамика на детерминантите на дългосрочния икономически растеж в България

5.1. Норма на спестяване

Нормата на спестяване е детерминанта на дългосрочния икономически растеж. Нарастването ѝ представлява замяна на текущо потребление с бъдещо. В икономическата теория се смята, че нарастването на дела на спестяванията в БВП е в права връзка с дългосрочния темп на нарастването му и жизнения стандарт на населението. Обяснението е, че по-високите спестявания означават по-високи инвестиции във физически капитал, човешки капитал, инфраструктура и научно изследователска и развойна дейност, което повишава производствения капацитет и производителността на националната икономика.

Нормата на спестяване **SR** е делът на националните спестявания **S** в БВП **GDP**:

$$SR = S / GDP \quad (1)$$

Съгласно условието за равновесие на стоковия пазар в отворена икономика, националните спестявания **S** са сума от брунтните инвестиции (брутото фиксирано капиталобразуване) **GCF** и салдото по текущата сметка на платежния баланс **CAB**:

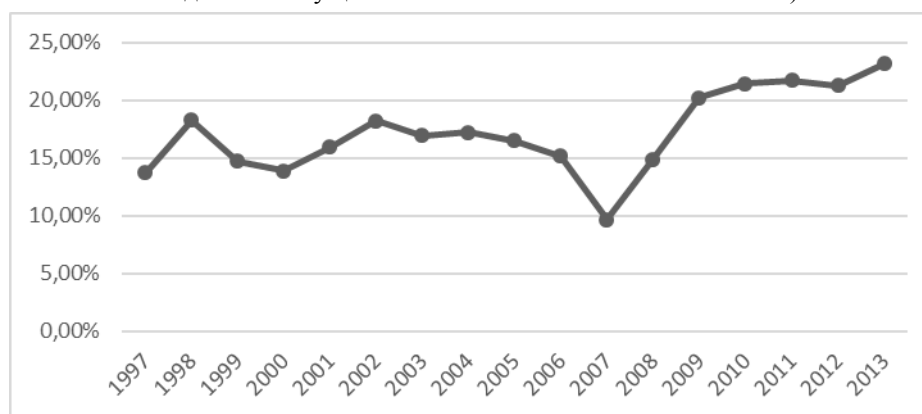
$$S = GCF + CAB \quad (2)$$

Следователно нормата на спестяване може да се изчисли като

$$SR = (GCF + CAB) / GDP \quad (3)$$

Фигура 6

Норма на спестяване (дял на сумата на брунтото фиксирано капиталобразуване и салдото по текущата сметка на платежния баланс в БВП)

Източник: Eurostat.

В движението на нормата на спестяване в България при паричен съвет (вж. фиг. 6) могат ясно да се обособят два периода. През първия (1997-2007) динамиката на нормата на спестяване е хаотична и често променя посоката на своето изменение. Преобладаващите низходящи тенденции намират израз в спад на нормата на спестяване от 13.74% през 1997 г. на 9.65% през 2007 г. Основната причина за това намаление са големите, достигащи до една четвърт от БВП дефицити по текущата сметка на платежния баланс, които не могат да бъдат компенсирани дори от силната инвестиционна активност в годините преди глобалната финансова криза.

През втория подпериод (2007-2013 г.) нормата на спестяване бележи трайна възходяща тенденция, като нараства от 9.65% през 2007 г. на 23.18% през 2013 г. Нарастването се дължи на спада на дефицита по текущата сметка на платежния баланс, който в определени години дори се превръща в излишък (през 2011 и 2013 г.). Може да се направи извод, че в България като малка отворена икономика основна детерминанта на нормата на спестяване е салдото по текущата сметка на платежния баланс. Въпреки възходящата динамика през 2007-2013 г., нормата на спестяване в периода на паричния съвет е нестабилна и е под средните стойности за ЕС.

5.2. Темп на нарастване на производителността

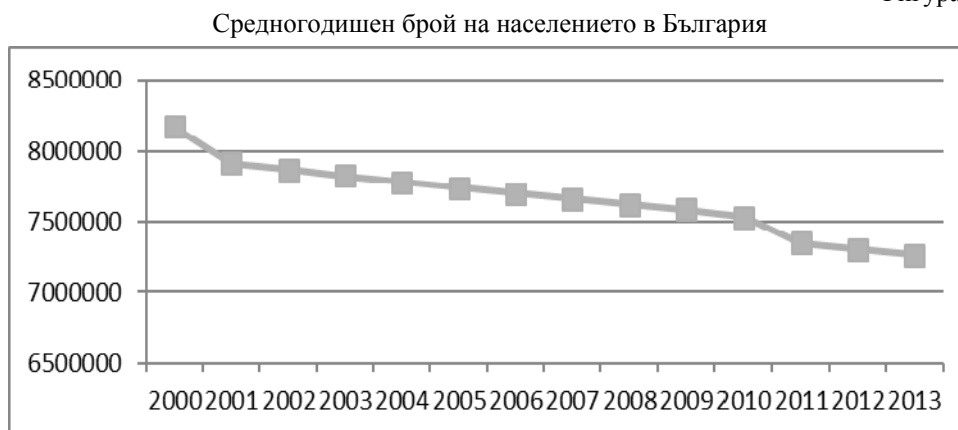
Общата производителност на факторите на производство е най-важният фактор на дългосрочния икономически растеж и на жизнения стандарт на една нация. В условията на ограничени количества на производствените фактори, непрекъснатото подобряване на ефективността на производството е единствения начин за непрекъснатото повишаване на благосъстоянието на една нация. Съвременните ендогенни модели на растежа опровергават предвижданията на по-ранните модели, че при определен размер на населението ще се стигне до намаляваща пределна производителност на производствените фактори и невъзможност за повишаване на жизненото равнище на хората. Ендогенните модели доказват, че е възможно пределната производителност на производствените фактори да не бъде намаляваща, а постоянна или дори нарастваща благодарение на нарастването на производителността, предизвикано от формирането на човешки капитал, научно изследователската и развойна дейност и инвестициите в обществена инфраструктура.

Динамиката на общата факторна производителност в България през периода 1997-2013 г. е показана в табл. 3 и на фиг. 13 и е анализирана в точка 6.2.

5.3. Прираст на населението

Според икономическата теория, темпът на прираст на населението е в обратна връзка с темпа на дългосрочния икономически растеж и дългосрочния жизнен стандарт на нацията. Като измерител на жизнения стандарт традиционно се използва мярката реален БВП на глава от населението, която е съотношение между реалния БВП и броя на населението. Когато реалният БВП нараства с по-високи темпове от броя на населението, жизненият стандарт на нацията се повишава. И обратно, ако той расте с по-бавни темпове, то тогава – спада.

Фигура 7

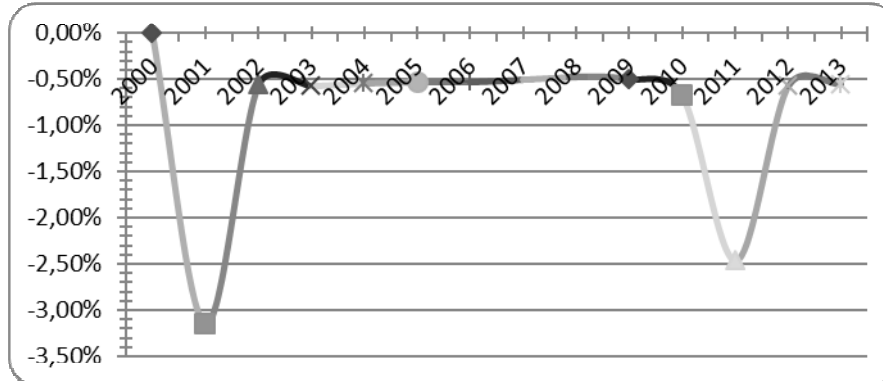

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Средногодишният брой на населението у нас през периода 2000-2013 г. непрекъснато намалява в резултат на отрицателен естествен и механичен прираст (фиг. 7). Това намаляване има два противоположни ефекта върху БВП на глава от населението – количествен и качествен. От една страна, спадът на броя на населението чисто количествено увеличава БВП на един човек и повишава жизненото равнище на нацията, но от друга страна, качествените ефекти от намаляването на броя на населението се изразяват в спад на производителността, понеже то се дължи на влошаването на възрастовата структура на населението (застаряване) и на имиграция на млади и трудоспособни българи в чужбина, по което страната ни се нарежда на първо място в Европейския съюз (Найденова и Михова, 2010, с. 5).

Фигура 8

Процентно изменение на средногодишния брой на населението в България

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Процентното изменение на средногодишния брой на населението в България е перманентно отрицателно през периода 2001-2013 г. Причините за това са отрицателният естествен и механичен прираст през периода.

5.4. Заетост

Два индикатора могат да бъдат използвани за измерване на заетостта – броят на наетите лица или на отработените човекочасове в икономиката. На фиг. 9 е показана динамиката на заетостта, измерена чрез броя отработени човекочасове в България.

Динамиката на броя на отработените човекочасове показва възходящите и низходящите тенденции в развитието на българската икономика по време на прехода. През периода 1995-2001 г. има спад в заетостта, измерена чрез броя на отработените човекочасове. Този спад е отражение на кризисните трансформационни процеси на прехода. През 2002-2008 г. тенденциите на трудовия пазар се преобръщат, като е налице нарастване на заетостта, което се дължи на високия и устойчив икономически растеж, предизвикан от промяната в очакванията на икономическите агенти в резултат на присъединяването на България към ЕС и масирания приток на

чуждестранен капитал в страната. След 2008 г. се наблюдава намаляване на заетостта.

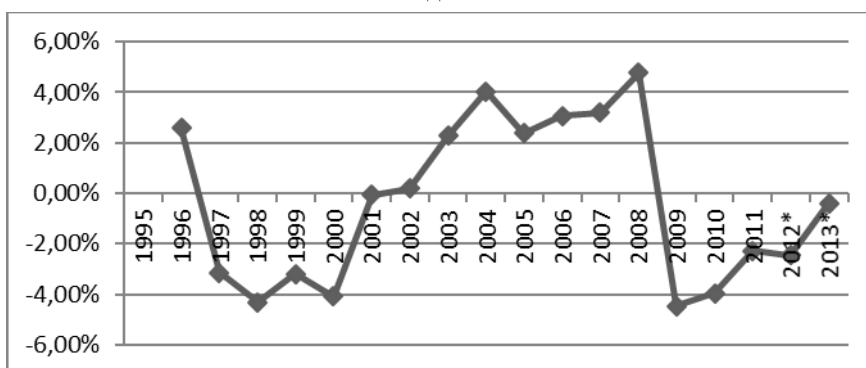
Фигура 9

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Фигура 10

Процентен ръст на отработените човекочасове в България спрямо предходната година

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Характерно за кризисите 1996 и 1997 г. е, че най-ниските нива на реалния БВП се съчетават с равнища на заетост, които са по-високи от средното за целия интервал. След този период темповете на прираст на заетостта приемат отрицателни стойности до 2000 г., което е резултат от настъпилите през този период промени в икономиката на страната, както и преминаването към валутен борд (фиг. 10). След 2000 г. темповете на прираст на заетостта отново приемат положителни стойности, като особено високи нива достига през 2004 г. Положителните темпове на прираст на заетостта през периода 2002-2008 г. се дължат на стабилните и високи темпове на нарастване на реалния БВП, като положителното въздействие на съвкупното производство върху заетостта се проявява със закъснение от 2 години. Отрицателното въздействие на динамиката на реалния БВП върху трудовия пазар

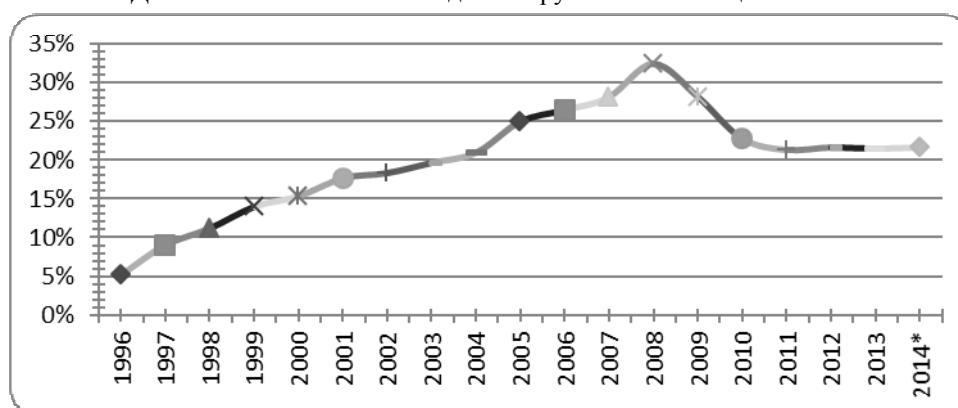
обаче се проявява незабавно – заетостта спада веднага при регистриране ниски положителни или отрицателни темпове на изменение на реалното производство (справка 2009 г.). Макар и положителни, темповете на прираст на реалния БВП през периода 2010-2013 г. са твърде ниски, за да предизвикат преобръщане в негативните тенденции на трудовия пазар. За да се случи такова преобръщане, както показва опитът, са необходими поне две години на висок и устойчив икономически растеж.

5.5. Инвестиции

Инвестициите са основна детерминанта на икономическия растеж и от страната на съвкупното търсене, и от страната на съвкупното предлагане. От страната на търсенето инвестиционните разходи са непосредствена част от БВП и нарастването им повишава съвкупните разходи чрез механизма на мултипликатора. На свой ред изменението на БВП също оказва влияние върху инвестициите посредством принципа на акселератора. От гледна точка на предлагането инвестициите пряко увеличават производствения капацитет на икономиката (физическия капитал), а косвено могат да допринесат и за нарастване на производителността чрез изграждане на инфраструктура, образуване на човешки капитал и научноизследователска и развойна дейност.

Фигура 11

Динамика на относителния дял на брунтните инвестиции в БВП

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

Динамиката на дела на брунтните инвестиции в БВП показва, че те са един от най-нестабилните и с основен принос за растежа компоненти на съвкупните разходи. В тази динамика ясно се обособяват три периода:

- 1996-2008 г. – налице е устойчива възходяща динамика на дела на брунтните инвестиции в БВП. Причините за нарастването на инвестиционната активност са резултат от комплексното влияние на различни фактори: повишаването на сигурността за местните и чуждестранните инвеститори като последица от

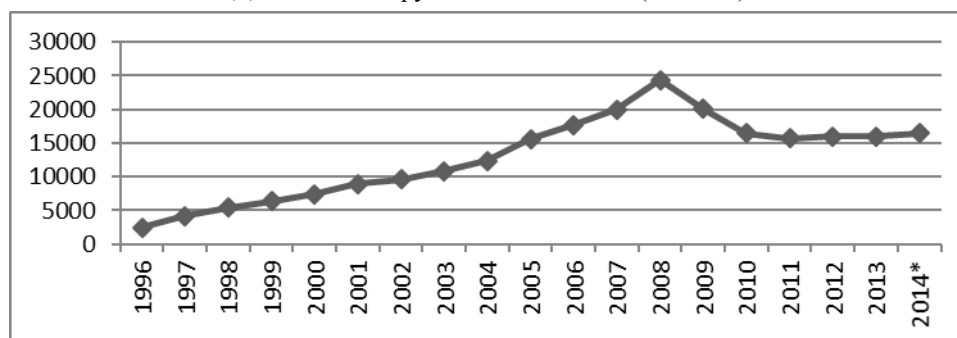

въвеждането на паричния съвет и присъединяването към ЕС, навлизането на чужди банки на българския пазар и др.

- 2009-2011 г. – наблюдава се спад на brutните инвестиции в резултат от глобалната финансова криза и дълговата криза в Еврозоната.
- 2012-2014 г. – brutните инвестиции се запазват относително непроменени. Въпреки положителните тенденции в европейската и световната икономика, България продължава бавното си и мъчително възстановяване от кризата. Този период на стагнация може да бъде обяснен както с външни, така и с вътрешни причини. Външните причини са дълговата криза в Гърция, наложените от ЕС санкции срещу Русия, конфликтът в Украйна, войната в Сирия и непрекъснатият бежански поток от Северна Африка и Близкия Изток. Вътрешните причини са честата смяна на правителства, фалитът на Корпоративна търговска банка, непоследователната и неефективна макроикономическа политика, намерила израз в отрицателния финансов резултат на БНБ през 2013 г., спадът на валутните резерви на страната през същата година и разклатеното доверие на стопанските агенти в макроикономическото управление и макроикономическата стабилност на страната.

Фигура 12

Динамика на brutните инвестиции (млн. лв.)

Източник: Уебсайт на Националния статистически институт <http://www.nsi.bg/>.

В динамиката на абсолютния размер на brutните инвестиции за периода 1996-2014 г. (фиг. 12) отчетливо се обособяват три подпериода. Първият (1996-2008 г.) се характеризира с устойчиво нарастване на brutните инвестиции, което е резултат от действието на различни фактори – въвеждането на паричния съвет през 1997 г., навлизането на чужди банки в банковия сектор на България и присъединяването на страната към ЕС през 2007 г. Всички тези фактори допринесоха за повишаване на доверието на местните и чуждестранните инвеститори и за подобряването на инвестиционния климат у нас. Вторият подпериод (2009-2010 г.) е белязан от рязък спад на инвестиционната активност в резултат на глобалната финансова и икономическа криза. През третия подпериод (2010-2014 г.) се наблюдава стабилизиране на brutните инвестиции на равнища от 15-16 млрд. лв. на година, което обаче е доста под максималното предкризисно равнище от 2008 г. в размер на

2.4 млрд. лв. Тази тенденция на стагниране на брутните инвестиции е една от основните причини за бавното и мъчително възстановяване на икономическия растеж у нас от срива през 2009 г.

6. Счетоводство на икономическия растеж на България

6.1. Допускания и методология на изчисленията

Тук влиянието на промените в заетостта, физическия капитал и общата факторна производителност върху измененията на реалния БВП е изследвано чрез счетоводното уравнение на растежа

$$\frac{\Delta Y}{Y} = \frac{\Delta A}{A} + a_K \frac{\Delta K}{K} + a_L \frac{\Delta L}{L} \quad (4)$$

където

$\frac{\Delta Y}{Y}$ е темп на нарастване на съвкупния продукт;

$\frac{\Delta A}{A}$ - темп на нарастване на производителността;

$\frac{\Delta K}{K}$ - темп на нарастване на капитала;

$\frac{\Delta L}{L}$ - темп на нарастване на труда;

a_K - еластичност на съвкупния продукт по отношение на капитала;

a_L - еластичност на съвкупния продукт по отношение на труда.

Според това уравнение, темпът на растеж на реалния БВП е сума от темповете на растеж на капиталовите запаси (претеглени с дела на капитала в съвкупния доход), на заетостта (претеглени с дела на труда в съвкупния доход) и на общата факторна производителност. Начинът на дефиниране на приноса на последната към икономическия растеж (като остатък, получен чрез изваждане от темпа на растеж на съвкупното производство на приносите на двата основни производствени фактора), придава на термина „обща факторна производителност“ специфично по-широко значение. Динамиката на общата факторна производителност отразява въздействието на всички източници на растеж на реалния БВП, които не са свързани с промени в заетостта и в запасите от физически капитал, като научноизследователската и развойната дейност и формирането на човешки капитал.

Има три методологични проблема, свързани с практическото прилагане на подхода „счетоводство на икономическия растеж“:

1) Как да се оценят коефициентите за еластичност a_K и a_L ;

- 2) Как да се измери заетостта L (факторът труд);
- 3) Как да се измерят промените в капиталовите запаси $\Delta K/K$.

6.1.1. Оценка на коефициентите на еластичност

Основен постулат в теорията за икономическото равновесие е, че доходът на всеки производствен фактор е равен на неговата пределна производителност. Дяловете на капитала a_K и труда a_L в brutния доход (БВП) могат да бъдат определени като $a_K = rK/Y$ и $a_L = wL/Y$, където r е реалният лихвен процент, а w – реалната работна заплата. Следователно a_L е дялът на трудовия доход в БВП, а a_K – на капиталовия доход в БВП.

За оценка на коефициентите на еластичност е използван подход на Ралева (2013, с. 237-238). Той се базира на дохода на производствените фактори, който е сума от компенсацията на наетите, нетния опериращ излишък и нетния смесен доход. Коефициентът a_L показва дела на компенсацията на наетите в дохода от производствените фактори:

$$a_L = \text{компенсация на наетите} / (\text{компенсацията на наетите} + \text{нетен опериращ излишък} + \text{нетен смесен доход}) \quad (5)$$

Коефициентът a_K е равен на дела на сумата на нетния опериращ излишък и нетния смесен доход в дохода от производствените фактори:

$$a_K = (\text{нетен опериращ излишък} + \text{нетен смесен доход}) / (\text{компенсацията на наетите} + \text{нетен опериращ излишък} + \text{нетен смесен доход}) \quad (6)$$

Стойностите на еластичностите a_K и a_L са показани в табл. 3. Коефициентите на еластичност a_K и a_L са реалните тегла на производствените фактори в БВП. Недостатък на този подход е надценяването на дела на печалбата и подценяването на дела на трудовия доход, което произтича от третирането на целия нетен смесен доход като доход от капитал.

6.1.2. Измерване на заетостта (вложените трудови ресурси)

Два индикатора могат да бъдат използвани за измерването на вложените трудови ресурси в производствената функция – броят на наетите лица или броят на изработените човечкочасове в икономиката. Тук е използван вторият индикатор. Броя на изработените човечкочасове и тяхното процентно нарастване спрямо предходната година са показани в табл. 1.

Таблица 1

Изработени човечасове

Година	Изработени човечасове (хил.)	Изменение спрямо предходната година (%)
1995	6019125.8	
1996	6175117.7	2.59
1997	5980710.2	-3.15
1998	5722002.1	-4.33
1999	5539651.2	-3.19
2000	5313109.6	-4.09
2001	5310296.8	-0.05
2002	5320555.7	0.19
2003	5442215.3	2.29
2004	5662197.6	4.04
2005	5797417.1	2.39
2006	5974684.5	3.06
2007	6165970.6	3.20
2008	6460476.2	4.78
2009	6172380.0	-4.46
2010	5927815.1	-3.96
2011	5792924.5	-2.28
2012	5650971.2	-2.45
2013	5628429.2	-0.40

Източник: Данните за изработените човечасове са взети от уебсайта на НСИ www.nsi.bg. На базата на тези данни са изчислени от автора процентните изменения спрямо предходната година.

6.1.3. Измерване на прираста на капиталовите запаси

Най-сложният методологичен проблем, свързан с практическото приложение на техниката “счетоводство на икономическия растеж”, е как да се измери темпът на прираст на капиталовите запаси. Два подхода могат да се използват за решаването на този проблем – методът на постоянната инвентаризация (Ганев, 2005, с. 11-13) и подходът на постоянното съотношение „капиталов запас-БВП“ (Минасян, 2008, с. 284; Ралева, 2013, с. 241-242). В случая е използван подходът на постоянното съотношение „капиталов запас-БВП“. Според този подход, темпът на прираст на капиталовите запаси $\Delta K/K$ зависи от брутните инвестиции I , амортизационната норма d и стойността на капиталовия запас K в базовия период:

$$\Delta K/K = I/K - d \quad (7)$$

I/K може да се запише като частно между нормата на натрупване I/Y и съотношението капитал – съвкупен продукт K/Y :

$$I/K = (I/Y) / (K/Y) \quad (8)$$

Ако I/K се замести във Формула (7) с дясната страна на Формула (8), тогава темпът на прираст на капитала $\Delta K/K$ може да се изчисли като:

$$\Delta K/K = (I/Y / K/Y) - d \quad (9)$$

Както в много емпирични изследвания (Hernandez and Mauleon, 2003; Cororaton, 2002; Felipe, 1997 и др.), възприетата амортизационна норма d в това изследване е 0.05.

Съотношението “капитал – съвкупен продукт“ K/Y се приема за константа в икономическата теория. В различните емпирични изследвания варира между 2 и 3. За България използваните стойности на това съотношение са 2.5 (Минасян, 2008, с. 284) и 2.3 (Ралева, 2013, с. 242). За целите на изследването е възприета стойността 2.5.

Изчисленията на темповете на прираст на капитала са показани в табл. 2.

Таблица 2

Изчисляване на темповете на прираст на капитала

Година	Норма на натрупване I/Y	Съотношение „капиталови запаси–БВП“ K/Y	Амортизационна норма d	Прираст на капитала $\Delta K/K$ (%)
1996	0.05	2.50	0.05	-2.95
1997	0.09	2.50	0.05	-1.31
1998	0.12	2.50	0.05	-0.14
1999	0.19	2.50	0.05	2.45
2000	0.18	2.50	0.05	2.07
2001	0.19	2.50	0.05	2.62
2002	0.20	2.50	0.05	2.86
2003	0.20	2.50	0.05	3.11
2004	0.21	2.50	0.05	3.42
2005	0.25	2.50	0.05	5.05
2006	0.28	2.50	0.05	6.03
2007	0.29	2.50	0.05	6.78
2008	0.33	2.50	0.05	8.20
2009	0.29	2.50	0.05	6.65
2010	0.23	2.50	0.05	4.32
2011	0.21	2.50	0.05	3.55
2012	0.22	2.50	0.05	3.63
2013	0.21	2.50	0.05	3.52

Източник: Изчислено от автора на базата на данни от сайта на НСИ www.nsi.bg.

6.2. Резултати от счетоводството на икономическия растеж на България

Изчислените резултати за приносите на капитала, труда и общата факторна производителност към икономическия растеж в България са показани в табл. 3 и на фиг. 13.

Общо динамиката на съвкупното производство на България при паричен съвет е позитивна (вж. фиг. 13). За целия период 1997-2013 реалният БВП на страната намалява само през 3 години – през 1997, 1999 и 2009 г., като средният му темп на растеж е 2.78%. През 1997 г. спадът на реалното производство е малък (1.09%), но през 1999 г. и през 2009 г. той е катастрофален (съответно 5.65 и 5.01%). Главната причина за сериозния спад на реалния БВП през 1999 г. и 2009 г. е общата факторна производителност (която намалява съответно с 5.33 и 6.14% през тези години).

Таблица 3

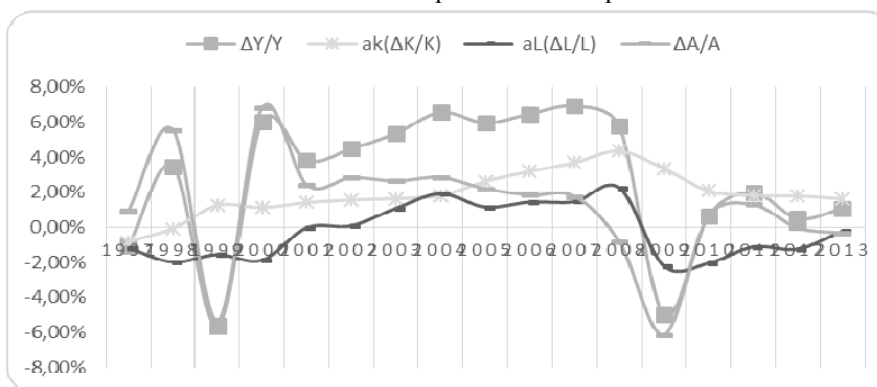
Приноси на капитала, труда и общата факторна производителност към икономическия растеж в България

Година	$\Delta Y/Y$ (%)	a_K	$\Delta K/K$ (%)	$a_K * \Delta K/K$ (%)	a_L	$\Delta L/L$ (%)	$a_L * \Delta L/L$ (%)	$\Delta A/A$ (%)
1997	-1.09	0.62	-1.31	-0.82	0.38	-3.15	-1.19	0.92
1998	3.46	0.54	-0.14	-0.08	0.46	-4.33	-1.99	5.53
1999	-5.65	0.51	2.45	1.25	0.49	-3.19	-1.57	-5.33
2000	6.04	0.54	2.07	1.12	0.46	-4.09	-1.88	6.80
2001	3.80	0.54	2.62	1.41	0.46	-0.05	-0.02	2.42
2002	4.48	0.55	2.86	1.56	0.45	0.19	0.09	2.83
2003	5.36	0.53	3.11	1.64	0.47	2.29	1.08	2.64
2004	6.56	0.53	3.42	1.80	0.47	4.04	1.91	2.85
2005	5.96	0.52	5.05	2.62	0.48	2.39	1.15	2.19
2006	6.47	0.53	6.03	3.19	0.47	3.06	1.44	1.84
2007	6.91	0.54	6.78	3.68	0.46	3.20	1.46	1.76
2008	5.75	0.53	8.20	4.35	0.47	4.78	2.25	-0.84
2009	-5.01	0.50	6.65	3.34	0.50	-4.46	-2.22	-6.14
2010	0.66	0.48	4.32	2.08	0.52	-3.96	-2.06	0.64
2011	1.98	0.51	3.55	1.81	0.49	-2.28	-1.11	1.28
2012	0.49	0.49	3.63	1.78	0.51	-2.45	-1.25	-0.05
2013	1.07	0.46	3.52	1.62	0.54	-0.40	-0.22	-0.34

Източник: Изчислено от автора на базата на данни от сайта на НСИ www.nsi.bg.

Фигура 13

Приноси на капитала, труда и общата факторна производителност към икономическия растеж в България

Източник: Собствени изчисления.

Легенда: $\Delta Y/Y$ – темп на нарастване на реалния БВП, $a_K(\Delta K/K)$ – принос на капитала към икономическия растеж, $a_L(\Delta L/L)$ – принос на труда към икономическия растеж и $\Delta A/A$ – принос на общата факторна производителност към икономическия растеж.

Периодът 2000-2008 г. се характеризира с относително висок и стабилен икономически растеж (среден темп от 5.7% и стандартно отклонение от 1.01%). През първата част на този период (от 2000 до 2004 г.) общата факторна производителност

е главният двигател на растежа (среден принос от 3.51%). През втората част на периода обаче (от 2005 до 2008 г.) растежът на реалния БВП се определя най-вече от промени в капиталовите запаси (среден принос от 3.46%).

След срива през 2009 г. (5% спад на реалното производство) възстановяването на българската икономика е бавно и слабо. През 2010-2013 г. България регистрира слаб икономически растеж от под 2% на година (-0.16% средногодишно). Капиталът е основен фактор на растежа през целия период 2009-2013 г. със среден принос от 2.13%.

Общата факторна производителност е най-нестабилния от трите фактора на растежа (стандартно отклонение от 3.22%) през периода 1997-2013 г., а капиталовите запаси са най-стабилния със стандартно отклонение от 2.41%.

Приносът на заетостта към икономическия растеж е позитивен през периода 2002-2008 г. (средно 1.34%), но е негативен през 1997-2001 г. (средно -1.33%) и през 2009-2013 г. (средно -1.37%). Сравнението на динамиката на съвкупното производство и заетостта показва, че положителните промени на трудовия пазар се случват след две години на висок и стабилен икономически растеж. Реакцията на трудовия пазар към нисък или негативен икономически ръст обаче е незабавна.

Колебанията на съвкупния продукт и общата факторна производителност показват сходни модели. Това се дължи на спецификата на изчисляване на промените в общата факторна производителност като остатък, получен от темпа на растеж на БВП чрез изваждане на темповете на растеж на капиталовите запаси и заетостта.

Приносът на промените в капиталовите запаси към икономическия растеж е позитивен през целия период 1997-2013 г. (средно 1.9%) с изключение на 1997 и 1998 г., когато е негативен (съответно -0.82 и -0.08%). Най-високият принос на промените в капиталовите запаси към икономическия растеж е през 2003-2008 г. (средно 2.88%). След възходящата динамика през 1997-2008 г., влиянието на капиталовите запаси върху икономическия растеж намалява в периода 2009-2013 г., когато е средно 2.13% на година. Може да се направи изводът, че нарастването на капиталовите запаси през 1997-2008 г. е довело до подобряване на средата за бизнес в България. Това подобряване на бизнес средата се дължи на следните събития:

- Въвеждането на паричния съвет през 1997, което доведе до финансова и макроикономическа стабилност;
- Нарастване на кредитната активност през 2003-2008 г., което се дължеше на покупката на български банки от чуждестранни банки и на масовия приток на чуждестранен капитал в България;
- Присъединяването ни към Европейския съюз, което повиши сигурността за чуждестранните инвеститори в страната.

В резултат от глобалната и вътрешната икономическа криза и от бавното възстановяване на българската икономика от нея, въздействието на промените в капиталовите запаси върху икономическия растеж намалява през 2009-2013 г., когато

несигурната политическа и икономическа обстановка водят до рязък спад на инвестициите.

Може да се заключи, че капиталовите запаси (среден принос 1.9%) и общата факторна производителност (среден принос 1.12%) са главните детерминанти на икономическия растеж в България от страната на предлагането в условията на паричен съвет, докато влиянието на промените в заетостта върху динамиката на реалния БВП е по-слабо от това на другите два фактора (среден принос -0.24%). Динамиката на общата факторна производителност в периода на паричния съвет е хаотична, което е резултат от непоследователното развитие на прехода към пазарна икономика в страната. Неефективното използване на трудовите ресурси допринася за намаляване на темповете на прираст на реалния БВП. Това негативно въздействие се компенсира от нарастването на капиталовите запаси и общата факторна производителност. Спадът на заетостта е придружен от нарастване на влиянието на фактори като научно-техническият прогрес и начина на организация на производството. Икономическата ефективност е нараснала в процеса на приватизация и реструктуриране на българската икономика.

7. Препоръчителни макроикономически политики за решаване на проблемите с растежа на българската икономика

За НСЧ фондовете на ЕС имат стратегическо значение по две причини: първо, поради нуждата от подобряване ефективността на бюджетните разходи и второ, понеже тези фондове могат да спомогнат фискалната консолидация да не се превърне в проциклична във време на рецесия. Европейските фондове могат да повишат потенциалния икономически растеж, който намаля в кризисни условия. Фискалната консолидация трябва да отчита риска от прибавяне на деливъридж в публичния сектор към протичащия деливъридж в частния, тъй като подобна комбинация може да окаже негативно въздействие върху икономическото възстановяване.

Главната опасност за икономическия растеж у нас е свързана със структурните проблеми на българската икономика. Икономическият растеж преди кризата беше неустойчив, подхранван от бърза кредитна експанзия и масиран приток на чуждестранни капитали и се характеризираше с вложения предимно в нетъргуеми стоки и неефективно разпределение на ресурси. За справяне със структурния бюджетен дефицит, който преди кризата беше скрит от „балони” и кух икономически ръст, е нужна фискална консолидация. Ако такава не се извърши, това означава загуба на БВП и влошаване на възможностите за растеж на икономиката. Същевременно пазарите не биха толерирали дълго време високи бюджетни дефицити в условията на дългова криза.

В условията на паричен съвет икономическият растеж зависи от гъвкавостта на вътрешните пазари, от бързото подобряване конкурентоспособността на националната икономика и от приспособяването ѝ към новата международна конюнктура.

По различни оценки европейските фондове могат да увеличат потенциала за растеж на БВП в повечето НСЧ с 4-5%. Без да увеличават бюджетния дефицит, структурните и кохезионните фондове на ЕС могат да компенсират процикличната природа на програмите за фискална консолидация на световните финансови институции.

Бюджетните дефицити са ключов проблем за НСЧ. Наличието на структурен бюджетен дефицит в условията на рецесия и дългова криза поставя пред НСЧ неотложния императив да подобрят усвояемостта на средствата от европейските фондове, а пред Европейската комисия – да стимулира това усвояване. Например може да се ускори рамбурсирането на средствата, да се премахне изискването за съфинансиране на безспорно важни проекти и да се увеличи размерът на авансовото финансиране. От главно значение е подкрепата на проекти с регионално значение като Дунавската стратегия със средства от ЕС.

За ефективно усвояване на средствата от еврофондовете са нужни институционални промени както на национално, така и на общностно ниво. В НСЧ трябва да се вляят капитали за финансиране производството на инвестиционни стоки във време, когато националните бюджети не могат да осигурят тези средства. Само така може да се преодолее дългосрочни негативни икономически и социални последици в ЦИЕ.

Относно монетарната политика, възможностите за нейното провеждане при паричен съвет не се големи. Единственият реално действащ инструмент, с който разполага БНБ, е промяната на изискванията за ЗМР. Този инструмент обаче трябва внимателно да се използва, защото не е толкова гъвкав, колкото останалите монетарни инструменти, с които за съжаление БНБ не разполага.

Правителството има възможност да провежда скрита монетарна политика с фискални средства. Преди кризата тази възможност беше свързана с държането на част от фискалния резерв в търговските банки, което водеше до нарастване на паричното предлагане, както и с осигуряването на бюджетен излишък. В момента не е препоръчително да се рискува с държането на фискалния резерв в търговска банка (случаят с Корпоративна търговска банка).

По отношение на реалната конвергенция България също изостава и е една от най-бедните държави в ЕС с най-ниския доход на глава от населението и най-ниската производителност на труда. В условията на тежка икономическа криза е добре усилията на българското правителство да бъдат насочени към повишаване на усвояемостта на средствата от фондовете на ЕС и към привличане на капитали от чужбина. Това предполага пресичане на корупцията, подобряване на работата на държавните институции и изграждане на качествена инфраструктура.

Правителството би трябвало да поддържа балансиран бюджет не чрез намаляване на разходите, чийто относителен дял в БВП е един от най-ниските в ЕС, а чрез подобряване на качеството на работата на приходната администрация с цел повишаване на събираемостта на приходите, чрез реструктуриране и оптимизиране на разходите. Ясна, последователна, предвидима и дългосрочно ориентирана макроикономическа политика в страната, приемственост в нейното провеждане и в логиката, на която тя се базира са предпоставките, които биха върнали в България

чуждестранните инвестиции, тъй като без тях икономическото развитие на страната ни е немислимо.

Държавата може да регулира икономиката чрез промени в параметрите на отделните бюджетни структури: приходи, разходи, салдо, начин на използване на салдото (финансиране или инвестиране). Бюджетната политика е свързана с разходната, а фискалната политика – с приходната част на държавния бюджет. Основен недостатък на цялостната българска бюджетна-фискална политика е системното и хронично недофинансиране на ключови социални сфери – образование, здравеопазване, наука и др. Последиците са липса на достатъчно иновации, влошаване на качеството на човешкия капитал, спад на конкурентоспособността на националната икономика и увреждане на потенциала ѝ за дългосрочен растеж.

Анализът на приходната част на държавния бюджет разкрива следните проблеми:

- Наличие на екстремно-потребителска данъчна система – изразява се в няколкократно превишение на приходите от косвени данъци над приходите от преки данъци в държавния бюджет. В годините преди глобалната криза това превишение беше около 4 пъти и намаля около три пъти в годините на кризата и след нея.
- Пропорционално подоходно облагане – свързано е с въвеждането от началото на 2008 г. на единна данъчна ставка от 10% върху доходите на физическите и юридическите лица и с премахване на съществуващия дотогава необлагаемия минимум върху доходите на индивидите. България има едни от най-ниските ставки на преките подоходни данъци в целия Европейски съюз и относително високи ставки на косвените данъци;
- Нисък размер на приходите от помощи – означава ниска усвояемост на средствата по фондовете на ЕС.

Разходната част на държавния бюджет има следните недостатъци:

- Нисък размер на бюджетните разходи като процент от БВП – под 40%, при стойност на този показател средно за ЕС над 50%;
- Неефективно изразходване на бюджетни средства (например в здравеопазването);
- Неравномерно харчене на бюджетни средства през годината (слабо в началото и силно в края на годината), което стимулира спад на цените през първото тримесечие и покачането им през последното тримесечие на годината.

Частите „Бюджетно салдо” и „Финансиране на бюджетния дефицит (Инвестиране на бюджетния излишък)” показват следните дефекти:

- Налагане на национални изисквания за бюджетен дефицит от 2%, които са по-ограничителни от европейските стандарти (3%);
- Финансиране на бюджетния дефицит предимно със средства от фискалния резерв.

Социалните и икономически последици от така откритите проблеми в отделните части на държавния бюджет са изключително неблагоприятни.

Екстремно потребителската данъчна система е много несправедлива от социална гледна точка, тъй като тя облагодетелства хората с най-високи доходи и ощетява хората с най-ниски доходи. При нея е нарушен основен принцип на оптималното данъчно облагане – данъчната ставка да нараства с намаляване на пределната полезност на дохода. Премахването на прогресивното подоходно облагане и на необлагаемия минимум на доходите, както и въвеждането на пропорционален подоходен данък, лишиха данъчната система у нас от една от основните ѝ функции – намаляване на икономическите и социалните неравенства. При пропорционалното облагане всички доходи се облагат с единна ставка и съотношението между по-високите и по-ниските доходи преди и след облагането се запазва непроменено.

Основните аргументи, с които беше въведен „плоският“ данък – увеличаване на инвестициите (най-вече чуждестранните), повишаване на приходите от преки данъци и намаляване на дела на „сивата“ икономика, не се оправдаха, което предизвиква основателни съмнения в ефективността на пропорционалното данъчно облагане у нас. Инвеститорите (най-вече чуждестранните) не се влияят толкова от ниските данъчни ставки и ниската цена на труда (Stoilova and Patonov, 2013, p. 1037), а от други фактори – равнище на корупция, начин на функциониране на държавната администрация и правораздавателната система, наличие на бюрокрация, качество и производителност на работната сила, качествена инфраструктура и др. Спадът на инвестициите (вкл. чуждестранните) показва негативната оценка на инвеститорите и останалите стопански агенти за цялостната бизнес среда у нас, вкл. за качеството на работа на държавните институции и на провежданата макроикономическа политика. Спадът на приходите от преки данъци като процент от БВП пък е индикатор за влошаване на ефективността на приходната администрация.

Високите (и като данъчни ставки, и като дял от бюджетните приходи) косвени данъци имат тежка икономическа и социална цена. Те натоварват цените на енергийните ресурси, стоките и услугите, намаляват потреблението, водят до повишаване на инфлацията и спъват икономическия растеж при равни други условия. С увеличаване на дохода пределната ефективна данъчна ставка на облагането с косвени данъци намалява, което представлява скрита форма на регресивно данъчно облагане.

Още един аргумент против екстремно потребителската данъчна система у нас е, че тя противоречи на тенденциите в данъчното облагане в ЕС. Средно за Съюза данъчната система е хибридна, т.е. характеризира се с относителна равностойност на приходите от преки и приходите от косвени данъци. Сегашната суверенна дългова криза в Еврозоната се очаква да доведе до засилена координация в сферата на фискалната политика, което рано или късно би трябвало да постави ниския пропорционален подоходен данък у нас в разрез с европейските изисквания.

Ниският процент на усвояемост на средствата от фондовете на ЕС означава пропуснат икономически растеж, който по различни оценки варира между 3 и 5% от БВП. Тези средства са безвъзмездни, не влошават показателите за държавен дълг и

бюджетен дефицит и не са обвързани с ограничителните изисквания, срещу които се отпускат средствата от международните финансови институции. Затова непълното им усвояване може да се класифицира като престъпна и скъпоструваща небрежност.

Законодателното фиксиране на бюджетните разходи в размер до 40% от БВП при средна стойност на този показател за ЕС над 50% и при надвиснала опасност от нова рецесия представлява прокрисна, а не антикрисна мярка. Същото може да се каже и за законовото налагане на бюджетен дефицит до 2% от БВП при допустими от Маастрихтския критерии 3%.

Бюджетите на социалното осигуряване (НОИ и НЗОК) имат хронични дефицити, които се налага да бъдат финансирани с преки плащания от държавния бюджет. Реформата в пенсионната и здравната система безспорно е нужна, но е твърде обширна като проблематика и затова не е предмет на разглеждане в тази разработка.

Икономиката е инерционна система и наложилият се модел на неравномерно харчене на бюджетни средства в отделните месеци на годината натоварва стопанските структури. През месеците на бюджетни рестрикции потребителското търсене и цените падат, което поставя на изпитание страната на предлагането – продавачи и производители. През месеците на разхлабване на бюджетните рестрикции потреблението и цените растат, което затруднява страната на търсенето – домакинствата и фирмите. Редуването на месеци с дефлация и инфлация възпрепятства гладкото функциониране на икономическата система, затова е препоръчително разходването на бюджетни средства да бъде по-плавно и равномерно в отделните месеци и тримесечия на годината.

Преди кризата макроикономическата политика на България беше основана на неокласическата икономическа теория. Промяна към неокейнсианска икономическа политика не е препоръчителна, тъй като активистката политика традиционно не носи нищо добро за България и може да разруши доверието на международната финансова общност към страната. Самият паричен съвет, поради своята специфика, засилва действието на вградените антициклични стабилизатори на икономиката, а икономическото развитие на България по време на глобалната криза доказва верността на постулатите на неокласическата теория.

Решенията на проблемите в бюджетните структури и породените от тях проблеми би трябвало да се търсят в следните посоки:

1. Подобряване на усвояемостта на средствата от Еврофондовете. Като се вземе предвид, че тази усвояемост е около 30%, има огромни резерви в това отношение;
2. Въвеждане на умерено прогресивно подоходно данъчно облагане;
3. Финансиране на предстоящите плащания по външния дълг чрез външни заеми, а не от Фискалния резерв;
4. Въвеждане по-ниски ставки на ДДС и акцизите за електрическата енергия и енергоносителите, които се използват за промишлени цели. Подобна мярка е насочена към намаляване на производствените разходи, цените и стимулиране на потреблението и производството;

5. Балансиране на бюджета не чрез понижаване размера на разходите, а чрез тяхното оптимизиране и чрез увеличаване на събираемостта на приходите;
6. Трансформиране на данъчната система от екстремно потребителска в хибридна;
7. Увеличаване на дела на бюджетните разходи като процент до равнища, съпоставими със средните за Еврозоната. Поддържането на бюджетни параметри, клонящи към средните за Еврозоната, би трябвало да гарантира изпълнението на Маастрихтските критерии за публичните финанси.

Може да се заключи, че структурите на държавния бюджет на България съдържат редица дефекти и пораждат множество проблеми, които изискват адекватни управленски решения. Дали българското макроикономическо управление притежава нужната воля и компетентност, за да намери и приложи тези решения, е трудно да се прогнозира.

Заключение

Проблемите с растежа на българската икономика са сложни и тежки. Успешното им решаване изисква съчетаването на краткосрочни мерки за стимулиране на съвкупното търсене и на дългосрочни мерки за въздействие върху съвкупното предлагане. За съжаление на българското макроикономическо управление липсва рационализъм и дискусиите по важните макроикономически проблеми на България се водят от крайни идеологически позиции (от екстремален неокейнсиански активизъм до неолиберален пазарен фундаментализъм). Формулирането и провеждането на ефективна макроикономическа политика не е идеологически, а прагматичен проблем. Правилната макроикономическа политика не е нито изцяло лява, нито изцяло дясна; нито напълно неокейнсианска, нито напълно неолиберална. Правилната макроикономическа политика е прагматична, функционална и работеща. Тя може да съчетава както неокейнсиански, така и неолиберални мерки; както леви, така и десни действия. Важното е ефективно да решава актуалните икономически проблеми на обществото. Затова е препоръчително експертно решаване на икономическите проблеми без тяхното прекалено политизиране и идеологизиране.

Икономическият растеж е основна цел на макроикономическата политика и източник на богатството на нацията. Характеристиките на икономическия растеж (фактори, тенденции и проблеми) се влияят от типа на валутнокурсния режим на страната. Последният е ключов фактор на макроикономическото управление (цел и инструмент на макроикономическата политика) и неговите характеристики се променят в условията на регионална икономическа интеграция. В хода на интеграционния процес важността на валутнокурсната политика постепенно намалява и напълно изчезва, когато страната се присъедини към валутна зона. Типът на валутнокурсния режим има специфично въздействие върху ефективността на макроикономическата политика и върху интеграцията на националната икономика в икономически и валутни съюзи (Тодоров, 2014, с. 116).

Българската икономика все още формира структурните си характеристики и търси начин за повишаване на цялостната си конкурентоспособност. Паричният съвет успешно поддържа финансовата стабилност (или поне я поддържаше до случая с Корпоративна търговска банка), но неговите ограничения допълнително влошават проблемите с растежа на българската икономика. Препоръчително е възможно най-скоро страната ни да влезе във Валутнокурсен механизъм 2 (ВКМ 2), който представлява „чакалня“ за Евронзоната. След двугодишен престой във ВКМ 2 и при успешно изпълнение на Маастрихтските конвергентни критерии България ще бъде в състояние да се присъедини към нея. Членството в Евронзоната се очаква да донесе на страната следните изгоди, които могат да съдействат за решаване на проблемите с растежа на българската икономика:

- Лихвената премия за странови риск на България би трябвало да спадне, което ще стимулира притока на капитал (дългосрочно ориентиран, а не спекулативен!) към страната и лихвените проценти ще се понижат към нива, сравними с тези в Евронзоната;
- Ограниченията, наложени от паричния съвет върху функцията „кредитор от последна инстанция“ (рефинансиране на банковата система от централната банка) ще бъдат премахнати;
- Няма да има нужда България да държи толкова големи валутни резерви и част от освободените резерви ще могат да се използват за други цели, вместо за поддържане на фиксирания валутен курс;
- Валутният риск и транзакционните разходи между България и Евронзоната ще бъдат премахнати;
- По-добрият достъп на Българската народна банка (БНБ) до операциите на Европейската централна банка (ЕЦБ) ще осигури допълнителна ликвидност, която може да поощри кредитирането и растежа.

България покрива критериите за оптималната валутна зона и Маастрихтските критерии, дори при кризисни условия.

Глобалната икономическа криза, последвалата я рецесия и дълговата криза в Евронзоната забавиха процеса на реална и номинална конвергенция с няколко години. Преди кризата се очакваше България да приема еврото около 2015 г. Като се отчете забавянето на интеграционния процес е по-вероятно да се присъединим към Евронзоната в края на текущото десетилетие. Най-реалният сценарий за приемане на еврото от България е запазване на паричния съвет и съблюдаване на новите, наложени от кризата европейски изисквания. Спецификата на нашата икономика се определя от няколко фактора:

- Размер на икономиката – малък;
- Степен на отвореност на икономиката – висока;
- Тип на валутнокурсния режим – паричен съвет;

- Ресурсна база на икономиката – ограничена;
- Начин на интегриране в глобалната икономика – текущо членство в регионално интеграционно обединение (ЕС) и бъдещо членство във валутен съюз (Евروزоната).

Тези специфични фактори диктуват макроикономическа политика, която съответства на новите световни и европейски реалности. Макроикономическите показатели на България би трябвало да бъдат поддържани около средните от Еврозоната, за да се гарантира плавно продължаване на процеса на номинална и реална конвергенция.

Българските правителства провеждат по-ограничителна фискална политика от изискваната от европейските стандарти. Подобна политика би могла да увреди потенциала за растеж на икономиката. Въпреки че България регистрира слаб икономически растеж от 2010 г. насам, това икономическо възстановяване е илюзорно, понеже главните двигатели на растежа от страната на търсенето – потреблението и инвестициите, стагнират. Само нетният износ е положителен поради нарастването на износа на суровини и материали. С дефицит по финансовата сметка на платежния баланс, със стагниращи потребление и инвестиции прогнозите за растеж на българската икономика от гледна точка на съвкупното търсене са песимистични.

Анализът на икономическия растеж в България от страната на предлагането показва, че страната не може да разчита на екстензивен растеж чрез увеличаване на заетостта по няколко причини:

- Намаление на населението в трудоспособна възраст поради демографски проблеми;
- Напускане на страната от млада и високопроизводителна работна сила;
- Слаб принос на заетостта към икономическия растеж в периода на функциониране на паричния съвет.

Измененията в капиталовите запаси (нетните инвестиции) и в производителността са основните детерминанти на икономическия растеж в България от страната на предлагането. Затова е препоръчително да се провеждат макроикономически политики, които стимулират инвестициите и производителността.

Инвестициите могат да бъдат стимулирани чрез следните мерки от страната на предлагането:

- Подобряване на законодателството и работата на държавните институции, намаляване на бюрокрацията и корупцията;
- Провеждане на последователна, предвидима и адекватна на европейските и световните реалности макроикономическа политика, която да върне чуждестранните инвестиции в България.

Производителността може да бъде повишена чрез следните мерки от страната на предлагането:

- Нарастване на инвестициите в обществена инфраструктура от страна на държавата;
- Увеличаване на разходите за формиране на човешки капитал (образования, квалификация и преквалификация) и за повишаване на качеството на работната сила (здравеопазване, култура, спорт);
- Повишаване на вложенията в научноизследователска и развойна дейност.

Възможни са и мерки, насочени към повишаване на нормата на спестяване, например намаляване на данъка върху депозитите, тъй като според ендегенната теория на растежа по-високата норма на спестяване води до по-високи инвестиции и по-висока производителност в дългосрочен период.

В България количеството и качеството на човешкия капитал е ниско, липсва добра публична инфраструктура, а научноизследователската и развойната дейност е далеч от европейските стандарти. Като се вземе предвид, че инвестициите в обществена инфраструктура, НИРД и формиране на човешки капитал като процент от БВП в страната са няколко пъти по-ниски от средните за Европейския съюз, прогнозите за дългосрочния растеж на българската икономика могат да бъдат единствено песимистични. Слабото законодателство, недоброто функциониране на държавните институции, високата бюрокрация и корупция, липсата на последователност и приоритетност в макроикономическата политика на отделните правителства правят изгледите за растеж на българската икономика от гледна точка на съвкупното предлагане дори още по-лоши.

Извършеното изследване върху икономическия растеж в България има следните прилики с другите изследвания върху този проблем:

- По използваната методология „счетоводство на икономическия растеж“ емпиричното изследване наподобява изследванията на Ганев (2005), Минасян (2008 и 2010), Ралева (2013) и Тодоров (2015);
- По използвания показател за измерване на заетостта „брой отработени човекочасове“ то наподобява изследването на Ралева (2013);
- По използвания подход за оценка на прираста на капиталовите запаси „постоянно съотношение капиталови запаси/БВП“ е сходно с изследванията на Минасян (2008 и 2010), Ралева (2013) и Тодоров (2015);
- По използвания подход за оценка на коефициентите за еластичност, основан на подходящата структура на БВП, наподобява изследванията на Ганев (2005), Ралева (2013) и Тодоров (2015);
- По достигнатите изводи и получените резултати прилича на изследванията на Ганев (2005), Минасян (2008 и 2010), Ралева (2013) и Тодоров (2015).

Използвана литература

- Cororaton, C. (2002). Total Factor Productivity in the Philippines. – Philippine Institute for Development Studies Discussion Paper N 2002-01.
- Felipe, J. (1997). Total Factor Productivity Growth in East Asia: A Critical Survey. – Asian Development Bank Working paper.
- Hernandez, J. A. and Mauleon, I. (2003). Estimating the Capital Stock. – Working paper, Universidad de la Laguna; Universidad de Las Palmas de Gran Canaria.
- Patonov, N. (2013). Searching for a restraint on the European Leviathan. – Scientific Annals of the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iasi. Economic Sciences, Vol. 60, N 2, p. 315-330.
- Stoilova, D. (2007). Fostering Local Development in Bulgaria: The Need of Fiscal Decentralization. – In: Local Innovations for Growth in Central and Eastern Europe. OECD Publishing, Paris, p. 277-292, DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264038523-15-en>.
- Stoilova, D. and Patonov, N. (2013). An empirical evidence for the impact of taxation on economy growth in the European Union. – Tourism and Management Studies, Portugal, Vol. 3, p. 1030-1033, <http://tmstudies.net/index.php/ectms/article/view/485>.
- Ганев, К. (2005). Измерване на общата факторна производителност: счетоводство на икономическия растеж за България. – Дискуссионни материали на БНБ, DP/48/2005.
- Минасян, Г. (2008). Финансово програмиране. С.: Класика и стил.
- Минасян, Г. (2010). Проектиране на макроикономическите пропорции. С.: ГорексПрес.
- Найденова, П. и Михова, Г. (2010). Демографско остаряване – предизвикателство на новото столетие. – Икономика и управление, N 3, с. 2-11.
- Пиримова, В. (2001). Растеж, цикличност, конюнктура. С.: УИ „Стопанство”.
- Пиримова, В. (2014). Цикличност в икономиката: форми, източници, механизми. С.: Издателски комплекс УНСС.
- Ралева, С. (2013). Инфлация и икономически растеж: теория, методология, емпирика. С.: Издателски комплекс УНСС.
- Статев, С. (2009). Финансово развитие и икономически растеж. С.: УИ „Стопанство”.
- Тодоров, И. (2014). Валутнокурсните режими по пътя към еврото. – Икономически изследвания, N 1, с. 116-147.
- Тодоров, И. (2015). Два подхода за оценка на агрегираната производствена функция на България. – Икономически изследвания, N 4, с. 67-81.